

FORNMINNESINVENTERING I ETT SKÄRGÅRDSOMRÅDE

Fältarbetssäsongerna 1978 och 1979 arbetade jag med fornminnesinventering för Riksantikvarieämbetets räkning i skärgården mellan Västervik och Mönsterås.

På Lantmäteriverkets ekonomiska karta skall alla säkra fornminnen markeras med ett R. Arbetet med att leta upp och bedöma dessa fornminnen handhas av Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering.

Förutom dessa "säkra" fornminnen registrerar man även andra lämningar och företeelser, som i och för sig inte anses vara forn lämningar, men ändå är av kulturhistoriskt värde. Detta är av stor vikt, i synnerhet i ett sådant marginellt område som en skärgård. Om man jämför med övriga delar av landet har våra skärgårdar visats relativt litet intresse. Den dokumentation som gjorts och görs är dock en bra utgångspunkt för att öka kunskaperna om våra skärgårdars historia och förhistoria.

Nedan följer en redogörelse för vad man kan hitta i fornminnesväg i skärgården mellan Västervik och Mönsterås.

Skärgården mellan Västervik och Kråkelund är den djupaste i området. I synnerhet den norra delen av Misterhults socken. Här dominerar äldre sjömärken. Dessa kvarvarande ofta raserade sjömärken är av sten. I storlek rör det sig om allt från resta stenar som är ca $\frac{1}{2}$ m höga till stora båkar med en diameter på 2 - 3 m och en höjd på 4 - 5 m. Den dominerande typen är den s k karingen, ett som högst manshögt sjömärke där stenarna är staplade på varandra en och en, möjligtvis med foten av två eller tre stenar i samma skickt.

Hur kan man säga att det rör sig om sjömärken? I synnerhet de mindre, oansenliga märkena skulle ju kunna ha en annan betydelse. Först och främst finns inte dessa sjömärken var som helst. De är oftast placerade som på band vilka löper genom skärgården. Dessutom har de uppförts på sådana platser där de syns bra från den förmodade leden, eller i alla fall har synt bra innan vegetation förstört sikten. Pratar man med områdets fiskare säger de att de aldrig, på något sätt, har använt sig av dessa stenmärken. Det måste alltså stå

tämligen klart att det rör sig om sjömärken som väglett den genom skärgården passerande trafiken. Lokalbefolkningen känner sina vatten bra nog utan att segla efter speciellt uppbyggda märken.

En annan typ av lämningar är de gravar, stensättningar och rösen, som är spridda lite överallt i skärgården mellan Västervik och Kråkelund. Gravarna ligger oftast en och en, på krönet av ett berg eller någon bergklack. De flesta ligger i den allra innersta skärgården och i det som var innerskärgård under sen järnålder. (Landhöjningen har i hela inventeringsområdet varit 1,5 - 2 m på 1000 år.) Några gravar är dock placerade längre ut i skärgården.

På två ställen i Misterhults skärgård hittades s k tomtningar. Det rör sig om husgrunder av sten och av mycket primitiv karaktär. Den gängse uppfattningen i dagens maritima arkeologi är att dessa boplatser använts vid det säsongsfiske man bedrivit innan skärgården fick en fast bosättning. Detta skulle ha skett någon gång under medeltiden. Fynden av tomtningarna gjordes i Strupö- och Öröarkipelagen. På en av dessa platser hittades de troliga resterna av en båtlänning i husgrundernas omedelbara närhet. Båtlänningens höjd över havet ger en ungefärlig datering till 1200-tal.

Företeelser som är av mycket osäker art, och för den skull sätter fantasin i rörelse, är labyrinterna. Dessa är uppbyggda av stenar, oftast 0,1 - 0,4 m stora, med antingen spiralformig eller korsformig grundplan. I det här fallet har de en diameter på 7 - 11 m. De ligger helst på en kal berghäll som sluttar mot havet.

I området mellan Västervik och Kråkelund hittades 7 mer eller mindre säkert belagda labyrinter och en plats för en borttagen sådan. 5 av labyrinterna låg tämligen koncentrerade kring Kråkelund.

Man vet mycket lite om labyrinter, men mycket pekar på att de byggts i magiskt syfte. Traditioner från olika delar av landet pekar dock på olika ändamål med magin. I dessa trakter menar man att ilandflutna besättningar byggt labyrinterna.

Här vill jag reservera mig något. Det troliga är att i alla fall några av de funna labyrinterna är nya skapelser, byggda på skoj i sen tid av lokalbefolkningen eller turister. Flera måste dock vara gamla. En företeelse som lever i den lokala traditionen kan omöjligt vara ett falsarium.

Säkrare att bedöma är de kolera- och pest-kyrkogårdar som är belägna invid den stora nord - sydgående farleden. Det råder knappast någon tvivel om att det är frågan om kyrkogårdar som använts av de sjöfarande. Dessa begravningsplatser omges oftast av en rektangulärt byggd bogårdsmur av sten med 10 - 20 m sida.

Söder om Kråkelund smalnar skärgården av betydligt. Sjömärkena minskar i antal. De som syns speciellt är de större kummel och båkar vilka måste ha använts som inseglingmärke av de sjöfarande. Det verkar som om den nord - sydgående trafiken mellan Kråkelund och Dragskär hållit sig i utkanten av och utanför skärgården.

I detta område visar sig de förhistoriska gravarna vara mycket intressanta. Även om de i typ och läge överensstämmer med gravarna norr om Kråkelund är de mycket fler till antalet. Då skärgården också är relativt smal här så är de belägna närmare de yttersta skären än norrut.

Dessa gravars typ och läge, stensättningar och rösen som med fördel är placerade ensamma och i krönläge, gör att man hela tiden tagit för givet att de härstammar från bronsåldern. Då man i Simpevarp undersökte ett 20-tal sådana gravar i det område där Oskarshamns kärnkraftverk i dag är beläget, visade det sig emellertid att samtliga innehöll vikingatida fynd. Under vikingatiden begravde man annars helst sina döda på stora gårds- och by-gravfält.

En annan företeelse som kan berätta om aktivitet under sen järnålder i området är den fornborg som hittades alldeles invid en havsvik strax NÖ om Figeholm. Den ligger på krönet av en moränbunden kulle. Runt kullens krön löper något som ser ut som en raserad stenmur. Denna "stenmur" har toligen varit fundament för en träpalisad. Själva borgen är 75 x 55 m stor och har ingång mot Figeholmsviken i söder. Borgen ligger 5 - 6 m ö h. I dess omedelbara närhet finns dock ingenting som tyder på fast bosättning.

I allmänhet betraktas dessa fornborgar som försvarsborgar.

Mellan Dragskär och Oskarshamn finns inte mycket av intresse. En del gravar och uppgifter om aktivitet i äldre tider är det enda som finns.

Söder om Oskarshamn, innanför Stångehamns ö har vi ett mycket intressant område. Här, på västra sidan av Borgfjärden finns en fornborg av ungefär samma typ som den ovan beskrivna. Den ligger på krönet av ett kallt berg som då borgen användes var en ö. Söder om denna fornborg finns en del gravar som i tid kan överensstämma med borgen.

På Furön, drygt 4 distansminuter öster om Oskarshamn har vi ett märkligt komplex med gravar och tomtningar. På öns västra sida är ett par skyddade men nu ganska uppgrundade laguner. Innanför dessa, finns längs stranden 11 tomtningar med 1 - 5 rum. De är uppbyggda av stenar som markerar rumsindelningen.

I anslutning till tomtningarna vid den norra lagunen finns flera gravar. Dessa gravar, stensättningar och rösen, ligger i krönläge på ön. Antar man att gravarna är ungefär samtida med de i Simpevarp, vilket är troligt, vill man gärna se ett samband mellan dessa och tomtningarna. Samtliga husgrunder ligger 1,5 - 2,5 m över nuvarande havsytta. Det betyder att de i och med landhöjningen inte kan vara mycket äldre än vikingatid och att de i bästa fall verkligen är samtida med gravarna.

Nästa intressanta komplex finner vi på Runnö, en ö med mycket ålderdomlig prägel. På norra delen skär ett par vikar djupt in i ön. Här finns inte mindre än 41 tomtningar fördelade på 6 lokaler. Den största av dessa innehåller ca 18 tomtningar på 1 - 9 rum. De är alla byggda av mestadels flata kallmurade stenar.

På en av platserna med tomtningar finns någonting som kan ha varit en båtlänning. Den kommer i sådana fall att vara till stor nytta vid en datering av tomtningarna. De relativt få förhistoriska gravar som hittats på Runnö ligger inte i anslutning till tomtningarna som de gör på Furön.

Den stora ön söder om Runnö heter Vällö. Här finns förutom ett mindre antal förhistoriska gravar även 2 stycken kolerakyrkogårdar.

Strax NÖ om Vällö finns tre mindre öar. På dessa har man också hittat gravar, av vilka de på den mellersta av dessa tre öar är mycket intressanta. De sex gravar som hittades där är samlade på ett litet gravfält, således motsatsen till det normala med ensamt belägna gravar i det här området. Det måste erkännas att även gravarna på Furön låg tämligen koncentrerade, men inte som här.

Den sydligaste delen av undersökningsområdet är Mönsteråstrakten. I jämförelse med norrut är här ganska få rent förhistoriska lämningar med omedelbar kustanknytning. Däremot finns några större medeltida och ännu yngre komplex som måste ha varit av stor betydelse för sjöfarten i området. Jag tänker då på Kronobäcks medeltida klosterruin söder om Mönsterås och Bielkeättens 1600-talsbyggnation ute på Björnö, norr om Mönsteråsvikens inlopp. Det verkar också som om Bielkeättens gods Kråkerum norr om Mönsterås har anor ända ner i vikingatid. Vi vet också att Mönsterås tidigt, och troligen på grund av centralisering, växte till en mycket viktig kusthandelsplats.

Avslutningsvis kan nämnas att det intressanta med en fornminnesinventering är inte den enskilda fornlämningen. Det är istället kombinationen av flera fornlämningar, deras läge i förhållande till varandra och den omgivande naturen. Mitt arbete i skärgården mellan Västervik och Mönsterås har givit mig många idéer om hur jag i min fortsatta forskning skall arbeta med de mycket intressanta problem som skärgården erbjuder.

Peter Norman(Östersund)

